

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЯК КАТЕГОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Поняття "стратегія" як таке дістало широке відображення в працях теоретиків та практиків різних наукових сфер. Генетично воно походить з суто військової сфери і саме в аналізі перебігу військових операцій здобуло найбільшого поширення. Термін "стратегія" походить від грецького слова *strategia* (*stratos* – військо і *ago* – веду). Сполучені разом, вони утворюють слово "*strategos*" (полководець або воєначальник, що командує армією). Пізніше, приблизно в 550 р. до н.е., слово "*strategos*" придбало значення полководницького мистецтва (розгортання військ у бою).

На теперішній час існує безліч тлумачень щодо сутності терміну "стратегія". Так, один з відомих фахівців із менеджменту Ш.М. Остер визначав цей термін як "...зобов'язання діяти певним чином: таким, а не іншим" [11]. А. Мак Х'юг розглядає стратегію як модель (зразок поведінки) у потоці майбутніх дій або рішень [6]. Проте дані визначення є недосконалими через можливість абсолютно різних їх трактувань.

Американські дослідники Г. Стейнер та Дж. Майер визначили стратегію, як формулювання місії організації, її намірів і цілей, політики, програми та методів їхнього досягнення [13]. На нашу думку, це визначення поняття "стратегія" є не коректним, оскільки воно передбачає процес формулювання місії, цілей політики, програми та методів їхнього досягнення, що є елементом стратегічного управління.

В економічній літературі значне місце займає питання відносно сполучення або розділення так званих старого та нового підходів до визначення "стратегії як процесу" та "стратегії як результату" (кінцевого

орієнтиру).

Старий підхід базується на концепції стратегічного планування, яке поклало початок розвитку стратегічного менеджменту. Для цього підходу характерним є визначення стратегії як "плану", а процесу її формування – як довгострокового планування.

Відомий американський історик і класик стратегічного планування А.Д. Чандлер в 1961 р. у своїй фундаментальній роботі "Стратегія і структура" визначив стратегію організації як "встановлення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, прийняття курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей" [17]. У даному визначенні простежується тлумачення стратегії як певного методу розподілу ресурсів між поточними і майбутніми видами діяльності підприємства, спрямованого на досягнення поставленої мети. Звідси випливає, що стратегія – це метод досягнення поставленої мети, а точніше загальний, усебічний план досягнення цілей. При цьому основним процесом у виборі та розробці стратегії автор визначав раціональне планування. Такої ж концепції дотримуються й інші американські фахівці.

У. Глюк визначив термін "стратегія" як уніфікований, інтегрований і зрозумілий план, розроблений таким чином, щоб бути впевненим у досягненні цілей підприємства [2]. Згідно такої концепції, стратегія пов'язана зі стратегічним плануванням, змістом якого є визначення цілей та розробка стратегічного плану їхнього досягнення. Аналізуючи дане визначення, слід зазначити, що стратегія має не тільки забезпечувати впевненість у досягненні цілей, а й забезпечувати безпосередню їх реалізацію.

Такі американські дослідники, як М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі розуміють стратегію, як детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей [8].

Такі визначення не підтримуються новим підходом, який передбачає, що стратегія є не стільки результатом планування, скільки результатом усвідомлення стратегічних рішень у процесі поточної діяльності.

Адже ще військовими теоретиками було доказано, що саме велика міра невизначеності в перебігу військових операцій, пов'язана з непередбачуваністю дій противника, поставила питання щодо необхідності певного ідеологічного "стрижня", який би скеровував дії військових сил відповідно до визначених цілей і намірів. Отже, на відміну від плану як жорсткого переліку обов'язкових до виконання дій, стратегія розглядалася як логіка поведінки, яка може (і повинна) модифікуватися залежно від поведінки супротивної сторони.

Проміжним кроком на шляху розуміння сутності терміну "стратегія" між старим і новим підходами стали дослідження американського фахівця Дж. Б. Куїнна, який визначав стратегію як "план, який інтегрує головні цілі організації, її політику та дії у певне узгоджене ціле". При цьому термін "план" не є ознакою жорсткості дій організації. Ключовим у цьому визначенні виступає поняття узгодженості. На доказ цієї думки Куїнн звертається також до "конверсованого" терміна "тактика". На його думку, тактика - це "короткострокові, адаптивні, активно-інтерактивні дії, які використовуються для досягнення цілей". Отже, саме адаптивність є головною критеріальною ознакою та головною функціональною характеристикою тактики. А провідне завдання стратегії полягає в тому, щоб визначити межі та орієнтири цієї адаптивності, "вибудувати концепцію, досить сильну та потенціально гнучку для того, щоб організація досягла поставлених цілей всупереч усім непередбачуваним втручанням зовнішніх сил" [10].

Такі формулювання співзвучні з поведінковим розумінням стратегії. Зокрема, в "теорії ігор" стратегія трактується як "складний план, план, що визначає вибір у будь-якій імовірнісній ситуації" [10].

Отже, в наведених визначеннях велика увага приділяється аспекту забезпечення адекватної реакції дій організації на втручання з боку зовнішніх сил чи обставин. Відповідно, мета стратегії розглядається як забезпечення реалізації цілей організації, незважаючи на таке втручання. Це, у свою чергу, вимагає якнайповніше врахувати весь комплекс впливів і включити реакції на нього до програми стратегічних дій. Власне, якби такі впливи були повною мірою передбачуваними, то з'явилася б можливість звести стратегію до функціонального плану, тобто до безпосередньої послідовності наперед визначених дій. Це досить часто й відбувається при побудові стратегії організацій, які діють в умовах сталого середовища (наприклад, середніх фірм у розвинутій стабільній ринковій економіці).

Водночас стратегія такого типу, на наш погляд, є непродуктивною вже у випадку, коли підприємство прагне здійснити певний інноваційний прорив, освоюючи нові ринки, продукти, організаційні чи виробничі технології. У цьому разі невизначеність реакції середовища зростає достатньо для того, щоб унеможливити врахування усього спектра можливих дій фірми на ці реакції. Йдеться, скоріше, про визначення загальних підходів, які організація використовує для виконання завдань.

Г. Гольдштейн визначив стратегію, як систему дій і управлінських підходів, які використовуються для досягнення організаційних завдань і цілей організації [3]. Слід зазначити, що дане визначення розділяє поняття "цілі" та "завдання" і є передумовою до розуміння сутності поняття "стратегія" з точки зору стратегічного управління, оскільки досягнення запланованих цілей передбачає виконання низки завдань, що, у свою чергу, обумовлює управління процесом реалізації цих завдань.

А.А. Томпсон і А.Дж. Стрікланд відзначають, що стратегія розпадається на безліч конкурентноздатних дій і підходів до бізнесу, від яких залежить успішне керування фірмою. Вони пов'язують планові аспекти стратегії з поведінковими аспектами підприємства. На їхню думку, стратегія визначає, як підприємство буде функціонувати й розвиватися та які саме виробничі,

підприємницькі, конкурентні й функціональні заходи і дії будуть залучені для того, щоб організація досягла бажаного результату та ефекту [15].

Отже, з позиції цих дослідників стратегія розглядається як формалізована поведінкова модель підприємства на ринку, що включає принципи організації діяльності з метою досягнення запланованих цілей.

Визначення "стратегії як результату" пов'язано з ототожненням мети та стратегії і зумовлено необхідністю встановлення конкретних орієнтирів для здійснення стратегічної діяльності. У цьому контексті розрізняють наступні підходи.

Найчастіше стратегію ототожнюють з позицією на ринках, із заходами, що дають змогу зміцнити конкурентну позицію та збільшити частку на "своїх ринках", вести боротьбу за завоювання нових ринків та ін. За більш широким визначенням стратегія – це конкретизована у певних показниках позиція в середовищі, яку займає підприємство, це – своєрідний погляд на внутрішнє і зовнішнє середовище і спроба знайти шляхи ефективного пристосування до зовнішніх, неконтрольованих фірмою факторів, а також проведення необхідних змін елементів та їхніх комбінацій внутрішнього середовища.

Стратегія розглядається як зразок, до якого прагне наблизитись організація (підприємство). Найчастіше за зразок беруть процвітаючу фірму, аналізують її позитивні сторони діяльності й намагаються скористатися її досвідом.

З іншого боку, стратегію як мету управління можна визначити як ідеальну модель підприємства, в якій реалізується "бачення" його керівників і власників і яка побудована з використанням SWOT-аналізу.

Прихильниками нового підходу вважають класиків американського менеджменту М. Портера, І. Ансоффа та П. Друкера, а також канадського вченого Г. Мінцберга, на думку яких визначення стратегії зумовлено необхідністю встановлення конкретних орієнтирів для здійснення стратегічної діяльності.

Г. Мінцберг, досліджуючи стратегічну поведінку великих корпорацій на конкурентних ринках, прийшов до висновку, що "стратегія є не тільки план, а комплекс рішень та дій". Він стверджує, що стратегія є не стільки результатом планування, скільки результатом усвідомлення стратегічних рішень у процесі поточної діяльності. Стратегія, за Г. Мінцбергом, Б. Альстрендом, Дж. Лемпелом скоріше "з'являється" через своєрідну організаційну дифузію, а не реалізується групою стратегів, які можуть передбачити майбутнє. "Стратегія – це не послідовність виконання запланованого, а прямо протилежне цьому, це стартова точка" [9].

І. Ансофф, використовуючи концепцію стратегічного менеджменту, сформулював парадигму стратегічного успіху. Здійснивши ідентифікацію типів поведінки структур бізнесу, в своїх наукових працях І. Ансофф прийшов до висновку, що "стратегія – складна і потенційно міцна зброя, за допомогою якої сучасні фірма може протистояти змінним умовам" [1]. За своєю суттю стратегія – це набір правил для прийняття рішень, якими організація може керуватися в своїй діяльності. Стратегія тут – це стрижень, навколо якого концентруються всі види виробничо-господарської діяльності. Крім того, стратегія іноді розглядається як "блеф" чи "хитрий маневр", що визначає її як інструмент певного типу для перемоги в конкурентній боротьбі. Базуючись на суто психологічному аспекті, виробивши таку блеф-стратегію, можна "затягти конкурента в пастку". Проте І. Ансофф стверджує, що досвідчений фахівець бізнесу завжди зможе розгледіти за успіхом фірми ту чи іншу оригінальну стратегію [1].

У своїй книзі "Нова корпоративна стратегія" І. Ансофф розмежовує стратегічне планування від стратегічного менеджменту. Він вважає, що стратегічне планування фокусується на прийнятті стратегічних рішень, а стратегічний менеджмент спрямований на досягнення стратегічних результатів. Значним висновком І. Ансоффа є те, що стратегії розробляються не тільки для організації в цілому. Стратегію може мати окремий компонент організації (об'єкт стратегічного управління), який може виступати основним

об'єктом уваги менеджерів залежно від стану справ в організації чи у зв'язку зі змінами, що відбуваються у зовнішньому середовищі.

М. Портер – один з найавторитетніших науковців зі стратегічного менеджменту, використовуючи ідею ланцюжка цінностей, пропонує розглядати стратегію як аналіз внутрішніх процесів та взаємодій між різними складовими організації для того, щоб визначити, як і де додається цінність. При цьому стратегія – це позиціонування організації щодо галузевого середовища [12].

Спроби надати вичерпне формулювання сутності і змісту поняття "стратегії" робились і вітчизняними фахівцями. Заслуговують на увагу визначення, наведені М.М. Мартиненко та І.А. Ігнатієвою, на думку яких "стратегія – це набір специфічних правил та орієнтирів, дотримання яких дає змогу керівництву організації провести об'єднання усіх напрямків управлінської діяльності (процес синергізму) та підпорядкувати їх процесу досягнення спільних цілей. За своїм призначенням ці правила визначають: ставлення організації до зовнішнього середовища, об'єднання функціональних областей ключових результатів та їх взаємодії в процесі досягнення цілей, переходу від зовнішніх стратегій до внутрішніх стратегій" [7].

На думку З. Шершньової та С. Оборської "стратегія – це довгостроковий курс розвитку фірми, спосіб досягнення цілей, який вона визначає для себе, керуючись власними міркуваннями в межах своєї політики". За висновками авторів, сутність стратегії визначається присутністю наступних процедур: визначення напрямків досягнення цілей; встановлення взаємодії із зовнішнім середовищем; визначення складності внутрішньої структури; формування стратегічних планів та змін в організаційній структурі управління; постійне уточнення в процесі діяльності підприємства [16].

Відсутність загальноприйнятого та узгодженого визначення терміну стратегія вказує на ендемічний (місцевий) характер поглядів на роль та значення стратегії для діяльності організації. Це характерно для кожної

держави, для якої притаманні особливі умови, для окремих регіонів, окремих організацій. Стратегія повинна мати конкретне призначення, суть та зміст, які залежать від можливостей та умов діяльності кожної конкретної організації. Тут, на наш погляд, дуже доречним є вислів Г. Мінцберга, який зазначав, що "кожне визначення додає важливі елементи до нашого розуміння стратегії, спонукаючи нас ставити фундаментальні питання про організації та їхній розвиток узагалі" [10].

Разом з тим, слід зазначити, що в цьому питанні існують загальні підходи та рекомендації щодо змісту та формування стратегій організації, які в основному базуються на визначенні терміну "стратегія" з точки зору стратегічного менеджменту.

Управлінський підхід до визначення сутності стратегії ліг в основу й спільного дослідницького проекту "Стратегічні документи соціально-економічного розвитку", розробленого у 2003 р. фахівцями Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, а також експертами Програми розвитку ООН, хоча у підсумковій аналітичній записці надано одразу три визначення стратегії:

- довгострокова узагальнена сукупність взаємозалежних рішень, що визначають пріоритетні напрями розвитку економіки, галузі, регіону тощо;
- система концептуальних цілей та інструментів для їх досягнення... те, що поєднує тактичні короткострокові дії у систему, яка забезпечує високий результат... у цілому за стратегічний період;
- довгостроковий узагальнений план управління обраною сферою або системою [14].

Вочевидь, стратегією можуть бути визнані не будь-які управлінські рішення, навіть формально орієнтовані на довгострокову перспективу. Адже якщо стратегічні цілі, не узгоджені з можливостями організації, не забезпечують її існування у довгостроковій перспективі, то ця так звана "стратегія" виявляється позбавленою сенсу, бо, зрештою, заперечує існування власного суб'єкта. Таким чином, на нашу думку, саме визначення

поняття "економічна стратегія" має містити певний цільовий критерій, і його слід розглядати як обов'язкову характеристику стратегії.

З нашої точки зору, різке зростання практичних функцій економічної стратегії вимагає якнайповнішого введення цього поняття до складу предмета дослідження економічної науки. Це, насамперед, дозволить здійснити синтез закономірностей стратегічної поведінки та розвитку суспільно-економічної системи, отже, й сформувати міцну базу для дієвості та ефективності економічних стратегій. В основі такого синтезу має лежати економічне трактування головної мети будь-якої організації - суб'єкта стратегії. Такою метою є забезпечення цілісності організації як системи, яке відбувається через її сталий розвиток і здійснення збалансованого відтворення.

Здійснити спробу вичерпного формулювання терміну "економічна стратегія" було зроблено як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями. З точки зору М.М. Мартиненко та І.А. Ігнатієвою, "економічна стратегія – це загальна стратегія діяльності та поведінки організації, що визначає правила та прийоми забезпечення ефективного досягнення стратегічних цілей. Така стратегія направлена на відпрацювання правил та прийомів реалізації стратегічних цілей, які засновані на зацікавленості всіх учасників процесу розробки та реалізації стратегічних програм в ефективному їх досягненні" [7].

В Економічному словнику за редакцією С. Мочерного зазначається: економічна стратегія – це "довгостроковий курс економічної політики, який передбачає вирішення великомасштабних економічних і соціальних завдань" [4].

На думку Я. Жаліло: економічна стратегія - це цілісна система дій суб'єкта, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу впливів ендогенних та екзогенних чинників, розрахована на тривалий період.

Відповідно, економічна тактика - це форма реалізації економічної стратегії, комплекс адаптивних заходів впливу суб'єкта на перебіг конкретних економічних процесів з метою надання їм параметрів, визначених завданнями його економічної стратегії [5].

Узагальнення наведених визначень дає підстави для формулювання специфічного визначення поняття "економічна стратегія" з точки зору економічної науки, повністю погоджуючись з Я. Жаліло щодо формулювання терміну "економічна тактика".

З нашої точки зору, **економічна стратегія** – це ділова концепція організації на певну стратегічну перспективу, що представлена у вигляді довгострокової програми дій, які спроможні реалізувати дану концепцію та забезпечити організації конкурентні переваги в досягненні цілей. При цьому вирішальним елементом розробки та реалізації стратегії – є цільова орієнтація у використанні ресурсів організації, що у кінцевому результаті, приводить до створення конкурентних переваг для організації.

Цілком зрозуміло, що суб'єктом економічної стратегії може виступати будь-який суб'єкт, який спроможний впливати на процеси власного відтворення: особа, фірма, корпорація, ділове об'єднання, галузь, держава, міждержавне економічне об'єднання тощо, а побудова стратегії для зазначених суб'єктів має бути поставлена в основу наукових стратегічних досліджень, які б забезпечували інтегральний системний підхід до аналізу процесів, що відбуваються, та побудованих на цих методологічних засадах практичних рекомендацій.

Література

- 1. Ансоф И. Стратегическое управление. – М. : Экономика, 1989.*
- 2. Глюк В. Теория принятия решений. – СПб. : Питер. – 1995. – С.81.*
- 3. Гольдштейн Г.Я. Стратегические аспекты управления НИОКР. Монография. – Таганрог.: Изд-во ТРТУ. – 2000. – С.112.*

4. *Економічний словник-довідник (За ред. Мочерного С.В.)* К.: "Femina". – 1995. – С.88.
5. *Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки // Економіка України. – № 1. – 2005. – С.19-27.*
6. *Мак Х'юг А. Деловая стратегия.* – М.: Экономика, 1991.
7. *Мартиненко М.М., Ігнат'єва І.А. Стратегічний менеджмент.* – К.: "Каравелла". – 2006. – С.125.
8. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Пер. с англ.* М.: Дело. – 1992. – С.257.
9. *Минцберг Г., Альстренд Б., Лемпел Дж. Школы стратегий.* - СПб.: "Питер". - 2000.
10. *Минцберг Г., Куинн Дж. Б., Гошал С. Стратегический процесс.* - СПб.: "Питер". - 2001. - С.38.
11. *Остер Целевое управление организацией.* – М.: Сов. Радио. – 1979. – С.74.
12. *Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ. – М.: Международные отношения. - 1993. – 896 с.*
13. *Стейнер Г., Майер Дж. Стратегическое управление: принципы и международная практика / Пер. с англ. – М.: Международные отношения. - 1998. – 352 с.*
14. *Стратегічні документи соціально-економічного розвитку. Аналітична записка Проекту економічного і соціального розвитку ПРООН.* К.: 2003. – С.5.
15. *Томпсон А.А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов /Пер. с англ. Под ред. Л.Г.Зайцева, М.И.Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. – 1998. – С.47-106.*
16. *Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління.* – К.: КНЕУ. - 1999. – С. 94-120.
17. *Chandler A. D. Strategy and Structura.* – Boston 1961.

